

Розвиток системи основних понять соціології наприкінці ХХ — на початку ХХІ століть

Анотація

У статті схарактеризовано розвиток системи основних соціологічних понять від початку 1980-х років до середини поточного десятиліття. Сьогодні основні поняття соціології репрезентовано їх розподіленням за 10 темами переліком, складеним 2014 року Е.Гіденсом і Ф.В.Сатоном. За цей період у науковий обіг увійшла майже половина із 70 категорій. На його початку близький до сучасного вигляду мали 4 теми: "Суспільні структури", "Взаємодія та комунікація", "Злочин і соціальний контроль", "Політична соціологія". До середини 1990-х років були переформовані ще 4: "Соціологічне мислення", "Нерівність життєвих шансів", "Спорідненість і життєвий шлях", "Здоров'я, захворювання і тіло". Наприкінці минулого — на початку нинішнього століття набули сучасного вигляду теми "Творення соціології" і "Довкілля та урбанізм", було належним чином відображено в енциклопедичній та навчально-науковій літературі теорію глобалізації, концепції довілля та інтерсекціональності, поняття рефлексійності, якісних і кількісних методів, ризику, національної держави. Як використовувати ці напрацювання, показано на прикладі категорій "суспільство" і "модерність".

Ключові слова: "визначення соціології", соціологічні поняття, основні поняття в соціології, навчально-наукові книги, соціологічні словники та енциклопедії, суспільство, модерність

Мало хто із соціологів світу має вагомі підстави пишатися таким високим науковим авторитетом, як англієць Ентоні Гіденс (народився 1938 року). Останнім часом метр інтенсивно співпрацює з одним із провідних шотландських учених-соціологів Філіпом В.Сатоном, представником молодшого покоління (народився 1959-го). Два роки тому шановні співавтори підготували сьоме, тепер уже спільне, видання культової книги Е.Гіденса

“Соціологія” (попередні шість метр публікував одноосібно) [Giddens, 2013] (характеристику цієї праці див.: [Чернецкий, 2014]). А минулого року Е.Гіденс і Ф.Сатон опублікували нову книгу, що називається “Основні поняття в соціології” [Giddens, 2014] (див. також табл.). Саме остання подія й підштовхнула до написання цієї статті.

Таблиця

**ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ГАЛУЗІ СОЦІОЛОГІЧНИХ НАУК
(за Е.Гіденсом і Ф.Сатоном)**

<p>1. СОЦІОЛОГІЧНЕ МИСЛЕННЯ (8)</p> <p>Глобалізація (Globalization) Дискурс (Discourse) Модерність (Modernity) Постмодерність (Postmodernity) Раціоналізація (Rationalization) Структура/Діяльність (Structure/Agency) Суспільство (Society)</p>	<p>6. СПОРІДНЕНІСТЬ І ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ (6)</p> <p>Життєвий шлях (Life course) Мережа (Network) Сексуальність (Sexuality) Сім'я (Family) Соціалізація (Socialization) Спільнота (Community)</p>
<p>2. ТВОРЕННЯ СОЦІОЛОГІЇ (7)</p> <p>Ідеальний тип (Ideal type) Наука (Science) Реалізм (Realism) Рефлексійність (Reflexivity) Соціальний конструкціонізм (Social constructionism) Якісні/Кількісні методи (Qualitative/Quantitative methods)</p>	<p>7. ВЗАЄМОДІЯ ТА КОМУНІКАЦІЯ (6)</p> <p>Взаємодія (Interaction) Громадська сфера (Public sphere) Засоби масової інформації (Mass media) Ідентичність (Identity) Ідеологія (Ideology) Культура (Culture)</p>
<p>3. ДОВКІЛЛЯ ТА УРБАНІЗМ (7)</p> <p>Відчуження (Alienation) Довкілля (Environment) Індустріалізація (Industrialization) Міграція (Migration) Ризик (Risk) Сталий розвиток (Sustainable development) Урбанізм (Urbanism)</p>	<p>8. ЗДОРОВ'Я, ЗАХВОРЮВАННЯ І ТІЛО (6)</p> <p>Біомедицина (Biomedicine) Медикалізація (Medicalization) Роль хворого (Sick role) Соціальна модель інвалідності (Social model of disability) Соціальне “я” (Social self) Стигма (Stigma)</p>
<p>4. СУСПІЛЬНІ СТРУКТУРИ (7)</p> <p>Бюрократія (Bureaucracy) Капіталізм (Capitalism) Консьюмеризм (Consumerism) Організація (Organization) Освіта (Education) Поділ праці (Division of labour) Релігія (Religion)</p>	<p>9. ЗЛОЧИН І СОЦІАЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ (6)</p> <p>Аномія (Anomie) Відновне правосуддя (Restorative justice) Девіантна поведінка (Deviance) Моральна паніка (Moral panic) Соціальний контроль (Social control) Ярлики (Labelling)</p>
<p>5. НЕРІВНІСТЬ ЖИТТЄВИХ ШАНСІВ (9)</p> <p>Бідність (Poverty) Гендер (Gender) Інтерсекціональність (Intersectionality) Клас (Class) Патріархат (Patriarchy) “Раса” та етнічність (“Race” and Ethnicity) Соціальна мобільність (Social mobility) Статус (Status)</p>	<p>10. ПОЛІТИЧНА СОЦІОЛОГІЯ (8)</p> <p>Влада (Power) Владні повноваження (Authority) Громадянство (Citizenship) Громадянське суспільство (Civil society) Демократія (Democracy) Конфлікт (Conflict) Національна держава (Nation state) Суспільний рух (Social movement)</p>

Звернімося до переліку основних соціологічних понять, що їх Е.Гіденс і Ф.Сатон розподілили за десятьма “темами” (див. вище). У межах кожної з тем статті подаються не в якійсь логічній послідовності, а за абеткою [Giddens, 2014: Contents]. Так само їх подаємо й ми, але за українською абеткою. У випадку “подвійних” статей зберігається *логічна* послідовність, запропонована в першоджерелі: адже там вона може не збігатися з абетковою. Якщо категорії з переліку були представлені в “Глосарії основних понять” і “Глосарії важливих термінів” українського видання книги “Соціологія” [Гіденс, 1999: с. 662–684], ми використовували відповідний варіант перекладу. Це стосується 43 із 44 таких категорій; лише запропоноване для передання англomовного поняття “stigma” слово “тавро” нами, з урахуванням прийнятої міжнародної практики [Осипов, 1998: с. 345], замінено на більш нейтральний термін “стигма”.

Еволюція системи головних соціологічних термінів у навчально-науковій англomовній літературі

Потребує коротких пояснень вжите в заголовку словосполучення “навчально-наукова література”. Йдеться про ґрунтовні підручники та посібники для студентів вищих навчальних закладів. В англomовній традиції такі книжки мають виразні монографічні риси. Зокрема, багато з авторів більші чи менші обсяги тексту приділяють викладенню результатів власних наукових досліджень. Розділи таких підручників і посібників фактично являють собою фаховий огляд літератури за темою. Тож не дивно, що англomовні вчені-соціологи, звертаючись до розроблення певної проблеми, нерідко передусім звертаються до висвітлення її саме в навчально-науковій літературі.

Власне кажучи, до розглядуваної категорії належить і нова праця Е.Гіденса і Ф.Сатона. Мету книги співавтори вбачають у тому, щоби створити “точну поняттєву мапу сьогоденної соціології” [Giddens, 2014: Introduction]. Адже впродовж останніх трьох — трьох із половиною десятиліть соціальний світ істотно змінився. Це, на думку Е.Гіденса і Ф.Сатона, було зумовлено передусім такими чинниками, як зрушення в гендерних стосунках, зростання масштабів міграції, вкорінення мультикультуралізму, поширення Інтернету й соціальних мереж у ньому, активізація глобального тероризму та бурхливі політичні події, включно із низкою державних переворотів, по всьому Середньому Сході (що, поряд із близькосхідними країнами, охоплює також Іран і Афганістан [Чернецький, 2009: с. 357–358]; авторську послідовність згадування чинників збережено). Відповідно не могла не змінитися, причому доволі суттєво, і соціологічна картина світу.

Прикладами основних соціологічних понять, що були опрацьовані впродовж цього періоду, за Е.Гіденсом і Ф.Сатоном, є глобалізація, постмодерність, рефлексійність, довкілля, життєвий шлях, відновне правосуддя та соціальна модель інвалідності. Взагалі співавтори підкреслюють, що хотіли ретельно відібрати найважливіші категорії, які допомогли та допомагають сформуванню чи докорінно переформувати окремі царини сучасного соціологічного знання. У книзі подано вельми докладну характеристику кожного такого поняття, що включає його в історичний і теоретичний контекст,

всебічно розкриває значення, містить ключові критичні оцінки й ознайомлює читачів із найяскравішими зразками відповідних нещодавно оприлюднених досліджень і теоретизувань (воліємо акцентувати використання Е.Гіденсом і Ф.Сатоном терміна “теоретизування” — “theorizing”. — Ю.Ч.), до яких у випадку зацікавленості вони зможуть спеціально звернутися [Giddens, 2014: Introduction].

Фахівці добре знайомі з творчим шляхом і науковими досягненнями Е.Гіденса. Доречно сказати кілька слів про його співавтора. Ф.Сатон увірвався до світової соціологічної еліти наприкінці минулого — на початку нинішнього століття. Високий академічний статус шотландського вченого закріпила вельми впливова книга “Довкілля: соціологічний вступ” [Sutton, 2007]. Показово, що Ф.Сатон залучає безпосередній предмет свого дослідження у загальносоціологічний дискурс. У книзі здійснюється теоретизування щодо низки основних понять наукової галузі, причому не лише тих, що стосуються головним чином фактично наново сформованої тематики довкілля та урбанізму, а й, наприклад, такої важливої для розуміння процесів творення соціологічного знання категорії-концепції, як соціальний конструкціонізм.

Порівняймо систему основних понять соціології, як вона представлена Е.Гіденсом і Ф.Сатоном у 2014 році, з подібними напрацюваннями у двох книгах, що були опубліковані на межі століть і містили як глосарій основних понять, так і перелік важливих термінів. Ці зразки навчально-наукової літератури репрезентують дві чи не найпотужніші національні соціологічні традиції — британську та американську. Першу із них представляє видання укладеної книги Е.Гіденса “Соціологія”, англійська версія якої вийшла друком 1997 року (два роки по тому було видано українську). Значення цього твору розкрив інший впливовий представник сучасної соціологічної науки Ульрих Бек: “Нарешті, ось він, той вступ до соціології, що демонструє, яким захопливим і водночас продуктивним може бути навчальний предмет. Це видатна праця” [Гіденс, 1999: остання стор. обкладинки].

Наукову традицію США за нашим вибором репрезентує четверте видання книги Д.М.Ньюмана “Соціологія: Вивчення архітектури повсякденного життя”, яке вийшло друком уже на початку нового століття [Newman, 2002]. Тоді для нас знайомство з цією працею започаткувало любов із першого погляду, що досі не згасла. Схоже, наші почуття поділяє й видавництво, яке минулого року оприлюднило вже десяте видання книги [Newman, 2014]. До речі, на цьому прикладі переконаємося, наскільки багато важать ретельне обмірковування та ґрунтовна підготовча робота. Адже за дванадцять років, що минули, з книги Д.Ньюмана не вилучено й не додано до неї жодного розділу! Лише в назві одного з них вилучено слово “імідж”, а натомість з’явився термін “ідентичність”, до заголовка другого додалася категорія “глобалізація”, назву третього просто реструктуровано; ще два сусідніх розділи автор поміняв місцями. Тобто змістовно-логічна послідовність збереглася, що свідчить про добротність будови. Користуючись нагодою, порекомендуємо читачам хрестоматію до дев’ятого видання посібника Д.Ньюмана [Newman, 2013], яку можна знайти в Інтернеті у форматі PDF: там подано мовою оригіналу тексти таких метрів сучасної соціології, як

Ч.Р.Мілс, Е.Гофман, П.Бергер, З.Бауман, Б.Гласнер, і багатьох інших учених, які є провідними фахівцями з певної проблематики.

Тепер звернімося до поняттєвих переліків трьох видань [Гіденс, 1999: с. 662–684; Newman, 2002: р. 521–537; Giddens, 2014: Contents]. У книгах, що побачили світ на межі століть, дивним чином з'явилася однакова (30) кількість основних понять із числа висвітлених у новітній праці Е.Гіденса і Ф.Сатона. Ще в обох випадках півтора десятки цих категорій були включені до переліку “важливих”, за Е.Гіденсом, термінів, себто понять “найближчого резерву”, другого ряду. Для прикладу: за півтора десятиліття в порівнюваних працях Е.Гіденса (друга — у співавторстві із Ф.Сатоном) перейшли до числа основних чотирнадцять понять, перелічуваних нами за абеткою: аномія; громадянство (якщо бути абсолютно точними, ця категорія-концепція прийшла на зміну терміну “громадянин”); довілля (у виданні 1997/1999 йшлося про “екологію довілля”); громадська сфера; життєвий шлях; ідеальний тип; капіталізм; “раса” (між іншим, Е.Гіденс завжди бере цей термін у лапки); раціоналізація; ризик (у виданні 1997/1999 йшлося про категорію-концепцію “суспільства ризику”, висунуту У.Беком); сексуальність; соціальне “я”; стигма; ярлики (у виданні 1997/1999 йшлося про теорію “ярликів”, а сьогодні, строго кажучи, йдеться про соціальний процес їх навішування).

Однак, здійснюючи обчислення, потрібно брати до уваги ще й такий чинник, як авторське бачення, індивідуальні особливості подання матеріалу. Наприклад, у третьому виданні “Соціології” Е.Гіденс значну увагу приділив концепції діяльності. Вже в розділі 1 “Що таке соціологія?” чітко сформульовано: “Наша діяльність *структурує* (надає йому певної форми) навколишній соціальний світ і водночас сама структурується цим соціальним світом” [Гіденс, 1999: с. 20]. А в розділі 21 (останньому) “Соціологічна теорія” серед ключових теоретичних дилем перша зі схарактеризованих має назву “Структура й діяльність” [Гіденс, 1999: с. 649–651]. Між тим автор із якихось власних міркувань не включив категорію “діяльність” ані до глосарія основних понять, ані до глосарія важливих термінів. Кілька подібних прикладів можна навести також і стосовно книги Д.Ньюмана. Тому наше узагальнення воліємо сформулювати досить обережно: *у навчально-наукових виданнях межі століть як основні соціологічні поняття фігурували до половини розглядуваних у книзі Е.Гіденса і Ф.Сатона “Основні поняття в соціології” (2014).*

Також перелічимо 15 категорій, стосовно яких можна стверджувати, що у виданнях межі століть вони не ввійшли ні до переліку основних понять, ні навіть до “найближчого резерву”. Тільки в цьому випадку відобразимо розподіл за предметними сферами, щоб додати кілька штрихів до картини розвитку соціологічного знання. Отже, *в обох навчально-наукових виданнях межі століть до числа основних понять не були включені: за темою 1 — дискурс, модерність, постмодерність; за темою 2 — реалізм, рефлексійність; за темою 3 — сталий розвиток; за темою 4 — консьюмеризм; за темою 5 — інтерсекціональність; за темою 6 — мережа; за темою 8 — біомедицина, соціальна модель інвалідності; за темою 9 — відновне правосуддя, моральна паніка, соціальний контроль; за темою 10 — громадянське суспільство.*

Ще зупинимося на тих категоріях, які ввійшли до складу основних понять або принаймні важливих термінів *лише в одному* із двох розглядуваних навчально-наукових видань межі століть. За нашим відчуттям, цей розподіл певною мірою відображає і специфіку національних соціологічних традицій, акценти, які зазвичай робилися в їхніх межах. Таких понять ми нарахували по п'ять. В Е.Гіденса це: за темою 1 — раціоналізація; за темою 7 — громадська сфера; за темою 10 — громадянство (громадянин), демократія, національна держава. У книзі Д.Ньюмана до “ексклюзивних” понять належать: за темою 2 — соціальний конструкціонізм; за темою 3 — міграція; за темою 5 — бідність; за темою 8 — медикалізація і роль хворого. З урахуванням цього та змістовних відмінностей останніх видань [Giddens, 2013; Newman, 2014] можна стверджувати, що *в англomовній навчально-науковій літературі*, котра представляє обидві найпотужніші національні традиції, *порівняно з межею століть найістотніше змінився характер висвітлення таких предметних сфер і аспектів, як специфіка соціологічного осмислення суспільства, соціологічне теоретизування, соціальне значення довілля, проблематика сталого розвитку, природа соціальної нерівності, глобальна епідемія бідності, функціонування суспільних мереж, медична соціологія та соціологія медицини, засоби соціального контролювання небезпечних форм девіантної поведінки, соціально-політичні механізми розвитку й діяльності громадянського суспільства.*

Розвиток категоріального апарату соціології в англomовній словниково-енциклопедичній літературі

Як зазначалося, низка глобальних соціальних зрушень, що вельми істотно змінили соціосферу й зумовили необхідність відповідних перетворень у соціологічній картині світу, розпочалася близько трьох із половиною десятиліть тому. Відповідно, досліджуючи розвиток термінологічного апарату англomовних словниково-енциклопедичних видань, за точку відліку ми взяли американську “Соціологічну енциклопедію”, що вийшла друком на початку 80-х років минулого століття [Encyclopedia, 1981]. Одразу зазначу, що за цей час англomовний категоріальний словник наукової галузі в частині понять, які сьогодні вважаються основними [Giddens, 2014], зріс майже вдвічі.

Видавництво у своїй передмові так схарактеризувало згадану енциклопедію: “У книзі розглядаються мова соціології, повний спектр її теорій, інститутів суспільства та провідні постаті як історії соціологічного знання, так і сучасної соціології. Книга містить обсяговий історичний матеріал, але водночас включає численні статті, присвячені подіям, що мають поточне соціологічне значення. На додаток, енциклопедія містить статті, які відображають значущі поняття, досягнення окремих особистостей і дослідницькі здобутки суміжних соціальних наук — психології, економіки, антропології, політології та історії” [Encyclopedia, 1981: р. 6]. Головним консультантом у процесі створення енциклопедії був Артур В. Франк Третій — безсумнівний класик принаймні в межах соціологічної традиції США (його науковий внесок підсумовано в: [Чернецький, 2000]). До авторського колективу ввійшли

більш як 100 науковців — майже всі американські вчені. Енциклопедія містить понад 1300 статей.

Розглянемо ситуацію з відображенням у “Соціологічній енциклопедії” понять, які 2014 року були зараховані Е.Гіденсом і Ф.Сатоном до числа основних, за предметними сферами, що були вирізнені цими авторами. За темою 1 “Соціологічне мислення” в енциклопедії 1981 року відсутні статті, присвячені 5 з 8 таких понять, а саме: глобалізація; дискурс; діяльність (нагадаємо, що йдеться про англійський термін “agency”); модерність; постмодерність. Заради точності скажемо, що певні аспекти цих питань відображені у статтях, присвячених теорії дії (“action, theory of”) Т.Парсонса [Encyclopedia, 1981: p. 9], суспільствам традиційного та сучасного типу (“Gemeinschaft and Gesellschaft”) [Encyclopedia, 1981: p. 119], політичній і соціальній модернізації (“modernization, political” і “modernization, social”) [Encyclopedia, 1981: p. 186–187], постіндустріалізму (“postindustrialism”; саме так позначена “нова стадія соціоекономічної еволюції, на якій, вважається, діяльність має просуватися від індустріального виробництва до послуг, що зумовлюватиметься значним використанням ресурсу знань”) [Encyclopedia, 1981: p. 214–215], раціоналізації [Encyclopedia, 1981: p. 231–232], соціальним змінам [Encyclopedia, 1981: p. 258–259], соціальній структурі [Encyclopedia, 1981: p. 268]. У будь-якому разі змістове наповнення теми, присвяченої специфіці соціологічного мислення, за наступні три десятиліття змінилося докорінно. Зокрема, абсолютно новим моментом стало розгортання концепції сучасної глобалізації.

За темою 2 “Творення соціології” в енциклопедії 1981 року немає статей, присвячених реалізму і рефлексійності; відсутні також спеціальні статті щодо якісних і кількісних методів, а що стосується категорії “соціальний конструкціонізм”, то відповідні моменти розглядаються крізь призму поняття соціального конструювання реальності (“reality, social construction of”), яке трактується у вимірах соціології знання [Encyclopedia, 1981: p. 232]. За темою 3 “Довкілля та урбанізм” відсутні статті, присвячені категорії довкілля як такій (хоча є стаття “Екологія” [Encyclopedia, 1981: p. 94]), поняттю ризику і концепції сталого розвитку. За темою 4 “Суспільні структури” немає поняття “консьюмеризм”, проте є стаття, присвячена руху за права споживачів [Encyclopedia, 1981: p. 63]. За темою 5 “Нерівність життєвих шансів” відсутні матеріали, присвячені не лише ґрунтовно опрацьованому вже у ХХІ столітті поняттю інтерсекціональності, але й звичному для нас в Україні та інших пострадянських державах завдяки марксистському соціально-філософському вишколу терміну “патріархат”.

За темою 6 “Спорідненість і життєвий шлях” в енциклопедії 1981 року не відображена половина з теперішніх основних понять, а саме: життєвий шлях; мережа; сексуальність. За темою 7 “Взаємодія та комунікація” відсутня лише одна-єдина стаття, присвячена поняттю громадської сфери. А ось найактуальніші сьогодні категорії теми 8 “Здоров’я, захворювання і тіло” в енциклопедії 1981 року зовсім не представлені, за одним радше курйозним винятком: поняття соціального “я”, яке Е.Гіденс і Ф.Сатон з певних міркувань включили до цієї предметної сфери, розкрито через статті “self-actualization” і “self-concept” [Encyclopedia, 1981: p. 249]. За темою 9 “Злочин і

соціальний контроль” не розглядаються поняття відновного правосуддя (його інтенсивні дослідження, зокрема соціологічні, розгорнулися в новому столітті — з результатами їх можна ознайомитися у випусках щоквартального бюлетеня “Віднове правосуддя в Україні”, напр.: [Матеріали, 2012]) та моральної паніки. Нарешті, за темою 10 “Політична соціологія” в американській “Соціологічній енциклопедії” 1981 року немає статті стосовно категорії-концепції національної держави (вона стала по-новому актуальною пізніше, в умовах розгортання глобалізаційних процесів) та узагальнювальної статті, присвяченої поняттю суспільного руху (хоча окремі різновиди таких рухів розглядалися, що ми бачили на прикладі теми 4).

Упродовж 1980-х — першої половини 1990-х років стрімко змінювалася соціосфера, і так само стрімко змінювалася соціологічна картина світу. Щоби переконатися в цьому, звернемося до опублікованого в середині останнього десятиліття ХХ сторіччя третього видання “Пенгвінівського соціологічного словника” [Abercrombie, 1994] — непересічного витвору трьох метрів британської науки, представників одного покоління, ба майже ровесників Н.Аберкромбі (народився 1944-го), С.Гіла (народився 1946-го) і Б.С.Тернера (народився 1945-го). Спеціально наголошено, що порівняно з першим і другим виданнями 1984 та 1988 років третє повністю перероблене, осучаснене за рахунок включення новітніх наукових матеріалів.

До речі, Н.Аберкромбі, С.Гіл і Б.Тернер чітко визначили відмінність між американською та європейською, включно з британською, соціологічними традиціями: “Існує важливе розмежування між американською соціологією, що із самого початку розглядала соціологію як точну науку, котра постачає “надійні” (“hard”) дані й робить внесок у формування державної політики, і європейською соціологією, що тримається ближче до закладених із самого початку, сказати б, філософських традицій, котрі походять від Гегеля, Маркса та, пізніше, Гайдегера. Європейські соціологи більшою мірою звикли до уявлення, за яким соціологія, щоб бути корисною, повинна бути критичною” [Abercrombie, 1994: р. XI]. Розуміння цих особливостей також втілено в словнику.

Словник подає в сучасному вигляді й дусі цілу низку предметних сфер, які в охарактеризованій раніше “Соціологічній енциклопедії” 1981-го висвітлювалися ще в старому форматі. Фактично наново створено тему 1 “Соціологічне мислення”. Розгорнуто сучасні версії таких категорій-концепцій, як дискурс [Abercrombie, 1994: р. 119–120], модерність [Abercrombie, 1994: р. 269–270], постмодерність [Abercrombie, 1994: р. 326–328]. Діяльність у статті “Agency and Structure” [Abercrombie, 1994: р. 9–10] подано як одне із ключових для соціологічної теорії понять, стосовно змісту котрого точаться жваві дискусії. Проте в цьому виданні словника ще відсутня окрема концепція глобалізації як такої. Частину відповідних моментів розглянуто в межах статей “Глобальна система” [Abercrombie, 1994: р. 184–185] і “Глобалізація виробництва” [Abercrombie, 1994: р. 185–186], утім, достатньо ґрунтовних.

За темою 5 “Нерівність життєвих шансів” у словнику 1994 року порівняно з енциклопедією 1981-го формально додалася одна-єдина абсолютно нова стаття “Патріархат” [Abercrombie, 1994: р. 308–309]. Проте статево-

гендерну проблематику подано великою мірою по-новому. В енциклопедії 1981 року навіть назва ключової статті містила згадку не про гендерні, а про статеві ролі (“sex roles”; див.: [Encyclopedia, 1981: p. 251–253]). А в “Пенгвінівському соціологічному словнику” вже спеціальні статті присвячено поняттю гендера (саме таке закінчення в родовому відмінку цього терміна утвердилося в українській мові, про що свідчить звернення до фахових лінгвістичних видань, напр.: [Бусел, 2001: с. 177]) і соціології гендера [Abercrombie, 1994: p. 180–181, 401–402]. Говорячи про інший бік цієї предметної сфери, варто зазначити, що в книзі Н.Аберкромбі, С.Гіла та Б.Тернера, на відміну від енциклопедії 1981 року, окремо представлено та опрацьовано загальну категорію-концепцію бідності [Abercrombie, 1994: p. 328–329].

Тема 6, себто предметна сфера, присвячена спорідненості, сімейним та іншим особистим стосункам, набула нових концептуальних вимірів завдяки появі статей “Життєвий шлях” (строго кажучи, “Життєвий цикл”, але в першоджерелі підкреслюється, що ці два терміни є взаємно замінюваними) [Abercrombie, 1994: p. 237–238] і “Мережа” [Abercrombie, 1994: p. 282]. Нагадаю, що друге поняття на зламі століть стає одним із центральних у соціологічному теоретизуванні взагалі та в окремих його царинах [Чернецький, 2004: с. 54]. Зосібна, ми наполягали на необхідності, обов’язковості дослідження “плетива особових та організаційних мереж” під час аналізу соціальних інститутів [Чернецький, 2003: с. 44].

Сучасного змістового наповнення теми 8 “Здоров’я, захворювання і тіло” було досягнуто через опрацювання принципово нових на той момент категорій-концепцій медикалізації [Abercrombie, 1994: p. 262] і ролі хворого [Abercrombie, 1994: p. 376–377], а також поняття стигми [Abercrombie, 1994: p. 412]. Слід окремо згадати про появу в словнику 1994 року за рештою предметних сфер таких нових термінів-понять (зрозуміло, щодо американської “Соціологічної енциклопедії” 1981 року), як реалізм [Abercrombie, 1994: p. 348], громадська сфера [Abercrombie, 1994: p. 340] і моральна паніка [Abercrombie, 1994: p. 272–273]. Завдяки статті “Суспільні рухи” [Abercrombie, 1994: p. 389], що містила узагальнену, нехай стислу, характеристику цієї категорії, впритул наблизилася до сучасного вигляду тема 10 “Політична соціологія”. Однак і в “Пенгвінівському соціологічному словнику” 1994 року ще не виокремлювалася категорія-концепція національної держави. На мою думку, це пояснювалося недостатньою зрілістю теоретизування щодо сучасної глобалізації.

Отже, видання британського “Пенгвінівського соціологічного словника” Н.Аберкромбі, С.Гіла і Б.Тернера, що побачило світ у середині останнього десятиріччя минулого століття, забезпечило сучасне структурне переформування та змістовно-концептуальне наповнення чотирьох із шести предметних сфер (теми 1–3, 5–6, 8), які в американській “Соціологічній енциклопедії” 1981 року кардинально відрізнялися від сьогоденного зразка. Загалом було запроваджено в науковий обіг половину з тих основних понять соціології (за переліком Е.Гіденса та Ф.Сатона, поданим у книзі 2014 року), які були відсутні в енциклопедії, виданій на самому початку періоду стрімких змін у соціосфері та системі соціологічних категорій.

Нарешті, звернімося до енциклопедичного видання, що з'явилося на початку поточного десятиліття й підбило проміжні підсумки усього розвитку принаймні “англомовної” соціології у світі. Йдеться про академічну “Коротку соціологічну енциклопедію”, редакторами якої стали американські вчені — відомий соціолог Дж.Ритцер і його учень Дж.М.Райан [Concise encyclopedia, 2011]. Акцентуймо увагу на окремих моментах їхнього вступу до цієї книги.

Редактори наголошують, що залучені до написання статей енциклопедії автори репрезентують справді увесь світ — не лише цивілізаційні Захід і Північ, а також і Схід із Півднем. Підкреслюється, що в авторському колективі представлені багато країн, названі та перераховані 27 із них. Це, мовляв, спричинило появу у виданні таких статей, що не потрапили б туди, якби енциклопедію створювали в межах лише однієї цивілізаційної (не кажучи вже про національну) традиції [Ritzer, 2011: р. XIV–XV]. Заради справедливості зазначу, що навіть з першого погляду вочевиднюється: у довжелезному списку авторів кількісно істотно переважають представники США та Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії.

Дж.Ритцер і Дж.М.Райан надають власне “визначення соціології” (“a definition of sociology”). На нашу думку, доцільно його відтворити задля врахування принаймні під час опрацювання матеріалів “Короткої соціологічної енциклопедії”: “Соціологія — це вивчення індивідів, груп, організацій, культур, суспільств і міжнародних відносин та різноманітних взаємозв'язків у їхніх межах і поміж ними” [Ritzer, 2011: р. XVI].

Підкреслю, що наприкінці минулого — на початку нинішнього століття систему понять, концепцій, теоретичних побудов і дослідницьких методів соціології, всю галузь соціологічних наук було повністю і послідовно перетворено й наново опрацьовано під кутом зору сучасної глобалізації. От як це відображають Дж.Ритцер і Дж.М.Райан: “Найзагальнішою серед сьогоденних соціальних змін, що ґрунтовно впливають на соціологію, є глобалізація. Це вочевидь непередбачуваний і багатогранний процес, який різко змінює вигляд світу. Соціологія (як і багато інших дисциплін, включно з політичними науками, вивченням міжнародних відносин та економікою) змушена враховувати цей процес і різноманітні його аспекти із використанням багатьох різних засобів. Таким чином, ми спостерігаємо виникнення різноманітних теорій і методів, покликаних відображати цю тематику. До того ж чимало різних аспектів і вимірів процесу глобалізації привертають увагу соціологів (та інших учених-суспільствознавців). Численні дослідження присвячені економічним вимірам глобалізації, але існує безліч інших аспектів — соціальні, культурні, політичні тощо, які також привертають дедалі більшу увагу соціологів. Відповідно, на додаток до загальної статті про глобалізацію ця коротка енциклопедія включає велику кількість більш специфічних статей за такими проблемами, як глобальні міста (“world cities”), рух за глобальне правосуддя (“the global justice movement”), глобалізація спорту, сексуальності тощо. І надалі такі теми та проблеми виникатимуть, оскільки глобалізація як процес продовжить еволюціонувати й розвиватися. Соціологія ж відповідатиме залученням їх до розгляду” [Ritzer, 2011: р. XVI].

З наведеного вище фрагмента читачі вже зрозуміли, що в “Короткій соціологічній енциклопедії” 2011 року, на відміну від “Соціологічної енцик-

лопедії” 1981-го і “Пенгвінівського соціологічного словника” 1994-го, з’явився спеціальна стаття, присвячена поняттю глобалізації. Те саме стосується таких понять, як рефлексійність, якісні та кількісні методи, довкілля (заради точності не можна не зазначити, що ця проблематика розкривається в комплексі із трьох статей, у яких ідеться про соціологію довкілля (“environmental sociology”), проблеми довкілля (“environmental problems”) і суспільні рухи із захисту довкілля [Concise encyclopedia, 2011: p. 187–191]), ризик, інтерсекціональність, сексуальність, національна держава. Тобто це видання завершило роботу з категорійно-концептуального наповнення предметних сфер соціології, за якими Е.Гіденс і Ф.Сатон розподілили сьогodenні основні поняття [Giddens, 2014] (за одним винятком, про що йтиметься далі).

Тепер скажу про відсутні в “Короткій соціологічній енциклопедії” статті, присвячені основним поняттям соціології, що ввійшли до таблиці на початку нашої статті. Гадаю, що в кількох випадках розбіжність викликана різними оцінками ступеня важливості відповідних категорій та/або різним баченням способу їх відображення в науці, з одного боку, Е.Гіденсом і Ф.Сатоном, з іншого — Дж.Ритцером і Дж.М.Райаном. Наприклад, у цьому енциклопедичному виданні немає окремих статей, присвячених поняттям реалізму й соціального конструкціонізму; але ж відповідну проблематику досить докладно розглянуто в статті, де йдеться про соціальне конструювання науки (“science, social construction of”) [Concise encyclopedia, 2011: p. 519–520]. Також немає спеціальної статті про консьюмеризм, проте підвищену увагу сьогodenної соціології до тематики соціального значення споживання й механізмів споживчої діяльності відображено в низці статей, у назвах яких ключовим є термін “споживання”, а також присвячених поняттям “суспільства споживання” (“consumer society”) і навіть “дитячої культури споживання” (“consumer culture, children’s”) [Concise encyclopedia, 2011: p. 83–89]. Що стосується соціальної моделі інвалідності, то відсутність окремого матеріалу, їй присвяченого, певною мірою компенсує розгляд інвалідності як соціальної проблеми [Concise encyclopedia, 2011: p. 150–151].

Утім, остання з перелічених відмінностей також відбиває неоднаковість ступеня уваги чи, радше різне бачення засобів подання й висвітлення теми 8 “Здоров’я, захворювання і тіло” з боку редакторів “Короткої соціологічної енциклопедії” і з боку Е.Гіденса і Ф.Сатона, а можливо, й різницю між американською та британською традиціями у цій частині (гадаю, Дж.Ритцер і Дж.М.Райан, хоч вони й зарекомендували себе на міжнародному рівні як визначні фахівці з історії світової соціологічної думки, при опрацюванні понять і концепцій тяжіють до першої із названих традицій, нехай підсвідомо). Адже, як пам’ятаємо, Н.Аберкромбі, С.Гіл і Б.Тернер у своєму словнику ще у 1994 році спеціально зверталися до понять медикалізації та ролі хворого. Що стосується новітньої енциклопедії, то в ній ці дві статті відсутні, як і третя, присвячена категорії біомедицина. Але ж розділ “Здоров’я та медицина, геронтологія та старіння” тут фігурує в переліку основних тематичних царин сьогodenної соціології [Concise encyclopedia, 2011: p. XLII]. Утім, спеціальної статті, присвяченої терміну “біомедицина”, чи її еквівалентної заміни немає у жодній із книг, про які тут ідеться. Так само в усіх трьох розгля-

нутих словниково-енциклопедичних виданнях відсутня стаття, присвячена категорії “відновне правосуддя”.

Загалом вимальовується чітка картина розвитку категоріально-поняттєвого апарату соціології. В американській “Соціологічній енциклопедії” 1981 року були відсутні статті, присвячені 40% категорій, віднесених Е.Гіденсом і Ф.Сатоном у 2014 році до числа основних соціологічних понять. До середини останнього десятиріччя минулого століття частка таких термінів зменшилася вдвічі, до 20%, про що свідчить звернення до видання “Пенгвінівського соціологічного словника” 1994 року, створеного британськими вченими Н.Аберкромбі, С.Гілом і Б.Тернером. Процес перетворення системи основних понять соціології було завершено в міжнародній “Короткій соціологічній енциклопедії” 2011 року, опублікованій за редакцією американських фахівців Дж.Ритцера і Дж.М.Райана. Тут, за нашими підрахунками, не відображені спеціальними статтями максимум 10% основних соціологічних понять у версії Е.Гіденса і Ф.Сатона. Проте радше йдеться про 4 або 5 категорій із 70-ти. Фактично ж, якщо звернутися до тексту книг, близьких за змістом і тематикою статей, розбіжності в поданій у них новій соціологічній картині світу є мінімальними.

Мовне і змістове опрацювання окремих категорій (на прикладі понять “суспільство” і “модерність”)

У творчих планах, а почасти й у чернетках автора цієї статті — навчальний посібник (або лекційний курс) “Основні поняття соціології”. Згідно з моїм задумом, він належатиме до розглянутої в першому розділі категорії навчально-наукової літератури (подібним чином я намагався вибудувувати й декотрі свої попередні книжки (напр.: [Чернецький, 2009; Чернецький, 2009]). Тут обмежуся міркуваннями з приводу того, як доцільно використовувати англomовну академічну літературу під час написання такого посібника. Розглянемо проблему на прикладі двох у певних ракурсах показових понять.

Перша з цих категорій — **суспільство**. Воно з давніх-давен незмінно висвітлюється у джерелах тих типів, про які йдеться. Але вітчизняна традиція довгий час демонструвала суттєву відмінність щодо західної. В останній специфіка соціологічного підходу порівняно із соціально-філософським вбачалася в тому, що іманентною рисою поняття є смислова множинність. Тобто сутнісна особливість саме *соціологічної* категорії полягає в тому, що першою чергою йдеться не про “суспільство” (в однині), а про “суспільства” (у множині). І змістове наповнення великою мірою визначалося цією обставиною. На моє переконання, відповідні напрацювання західної соціології потрібно зберігати та відображати, висвітлюючи цю проблематику.

Слід спочатку сформулювати робоче визначення категорії, для чого синтезуємо узагальнені підходи двох провідних фахівців — американського вченого Д.Е. Гантера [Hunter, 1981: р. 269] і, знову, Е.Гіденса [Гіденс, 1999: с. 668]. Отже, суспільством є відносно велика група людей, яка проживає на певній території, підпорядковується одній системі політичної влади (це

важливе твердження обстоює, зокрема, Е.Гіденс), свідомо своєї чіткої ідентичності серед інших навколишніх груп, спроможна самостійно задовольняти переважну більшість своїх потреб, підтримує власну специфічну систему соціальної взаємодії в процесі зміни поколінь і має достатньо явно виражену внутрішню організацію.

Іманентне уявлення про “множинність”, притаманну поняттю, що розглядається, аж ніяк не скасовувало й не скасовує завдання пошуку соціально-культурних універсалій, першою чергою, на мою думку, здійсненням міжнародного порівняльного аналізу та застосуванням номотетичного методу теоретизування. У такий спосіб виявляються так звані функціональні передумови виживання будь-якого із суспільств, що їх найпосплідовніше та найповніше викладено в класичній статті американського вченого Д.Ф.Аберле зі співавторами, вперше опублікованій 1950 року [Aberle, 1950/1967]; там як синонім поняття “суспільство” вжито термін “соціальна система”, що подеколи робитимемо й ми в межах цієї статті. Наголошу, що йдеться саме про *виживання*, тобто про *мінімальний* набір чи комплекс функцій, які суспільство повинно систематично виконувати, аби його існування тривало. Що стосується *підвищення ефективності* суспільної життєдіяльності, то ці питання спеціально розглядаються в доповіді Римському клубові 1980 року “Дороговкази в майбутнє” визначного представника українського світу, яскравого мислителя Богдана Гаврилишина, яка має підзаголовок “До ефективніших суспільств” [Гаврилишин, 1993]. Але відповідне коло питань потребує окремого дослідження.

У наукових розвідках автора не просто викладено положення Д.Аберле зі співавторами, а є спроба їх розвивати, орієнтуючи на потреби українського суспільства. Тут лише скажу, що за згаданою статтею зазвичай вирізняють дев’ять або десять *функціональних передумов існування соціальної системи*. У моїй версії їх одинадцять, а саме:

- 1) налагодження взаємодії в адекватний спосіб із природним навколишнім середовищем, тобто розв’язання екологічних проблем;
- 2) налагодження взаємодії в адекватний спосіб із соціальним навколишнім середовищем, тобто з іншими суспільствами та міжнародною спільнотою;
- 3) розв’язання проблем залучення членів суспільства до статевого життя, враховуючи всі гендерні аспекти, забезпечення належного рівня народжуваності в межах соціальної системи;
- 4) забезпечення належної соціально-рольової диференціації та способів залучення членів суспільства до виконання відповідних ролей;
- 5) наявність адекватної комунікаційної системи, що охоплює розв’язання мовних проблем, розбудову каналів комунікації та опрацювання спільної системи символів і культурних цінностей;
- 6) доведення спільної системи цінностей до рівня окремих членів суспільства, створення загально визнаної системи індивідуальних ціннісно-світоглядних і пізнавальних орієнтацій;
- 7) наявність спільного, чітко визначеного та узгодженого комплексу конкретних цілей і завдань життєдіяльності як на рівні соціальної системи загалом, так і для всіх її елементів, аж до окремих індивідів;

- 8) забезпечення певного варіанта регуляції способів досягнення цих цілей і завдань через систему соціальних норм;
- 9) наявність системи регуляції емоційних проявів членів суспільства;
- 10) налагодження системи соціалізації нових членів суспільства;
- 11) розбудова комплексу дієвих способів контролювання руйнівних, таких, що підривають засади суспільного життя, форм поведінки.

Наприкінці минулого століття в західній соціології спостерігаються спроби кардинально змінити підхід до поняття “суспільство”. Наприклад, у статті зі словника Н.Аберкромбі, С.Гіла та Б.Тернера йдеться про те, що це поняття є категорією здорового глузду, згідно з яким суспільства обмежуються кордонами національних держав. Але ця термінологія не є адекватною, оскільки суспільства не завжди відповідають політичним кордонам (як у разі “палестинського суспільства”). Далі наголошується: “Корисніше доводити, що соціологія є аналізом соціального, яке можна досліджувати на будь-якому рівні (наприклад, діад і взаємодії в їхніх межах, соціальних груп, великих організацій або цілих суспільств)” [Abercrombie, 1994: p. 395].

Просування в цьому напрямі продовжив інший відомий британський соціолог, професор школи (факультету) соціальної політики, соціології та соціальних досліджень Кентського університету Л.Дж.Рей — автор статті “Суспільство” в “Короткій соціологічній енциклопедії”. Ця стаття розпочинається так: “Ідея суспільства як узагальненого терміна для соціальних відносин з’явилася, подібно до соціології, під час переходу до модерності. Імплицитні поняття соціального можуть бути знайдені в працях, створених значно раніше, наприклад у філософії Платона та Аристотеля, але домодерні філософські системи зазвичай не відрізняли “суспільство” від політичної організації держави. Уживання прикметника “соціальне”, що “стоєть суспільства як природного стану людського життя”, походить від Лока” [Ray, 2011: p. 592–593]. І далі в тому самому, себто “соціально-філософському”, дусі.

Керуючись цим підходом, Л.Рей заперечує твердження, яке обґрунтовував, приміром, ще один відомий британський соціолог Дж.Урі, котрий доводив: глобалізація робить застарілою ідею окремих суспільств, обмежених національними кордонами [Urry, 2000]. Наскільки ми зрозуміли думку Л.Рея, за фактичного ототожнення понять “суспільство” і “соціальне” доля національних кордонів аж ніяк не впливає на коректність позначення всієї сукупності соціальних явищ і процесів категорією суспільства [Ray, 2011: p. 594]. Однак я певен, що, беручи до уваги новітню переорієнтацію теоретизування стосовно суспільства, жодною мірою не слід нехтувати напрацюваннями попереднього періоду. І тим і тим є місце в текстах, присвячених цьому поняттю, що залишається одним із ключових для галузі соціологічних наук.

Другу “анонсовану” категорію — **модерність** — розглянемо менш докладно. На мою думку, саме використаний варіант передання англійського терміна засобами української (та російської) мови є найбільш вдалим. Адже “сучасність” у кожного покоління своя, а “модерність” є спільним надбанням усього людства, епохою світової історії. Згідно з робочим визначенням Е.Гіденса та Ф.Сатона, модерністю іменується період від середини ХVІІІ століття — доби європейського Просвітництва — принаймні до середини

1980-х років, що характеризується секуляризацією, раціоналізацією, демократизацією, індивідуалізацією та зростанням науки [Giddens, 2014: Modernity]. Схоже, поняття модерності у світовій соціології остаточно відтиснило категорії “капіталізм”, “індустріальне суспільство” та інші в якості інтелектуальних інструментів відображення загальних, цілісних, тотальних (Ф.Бродель) соціальних змін упродовж зазначеного часового проміжку.

Не слід думати, що завдяки досить тривалому періоду опрацювання у висвітленні категорії-концепції модерності нема *дискусійних моментів*. Навіть час, коли розпочинається ця епоха, визначають по-різному. Далеко не всі згодні з періодизацією Е.Гіденса і Ф.Сатона. Частина авторів пов'язують початок епохи модерності з появою та поширенням капіталізму в проміжку від XIV до XVIII століття; частина — зі змінами в релігійному житті, що почалися у XV столітті й заклали підвалини для раціоналізації; частина — із розгортанням індустріалізації наприкінці XVIII та впродовж XIX століть. А є й такі, хто вважає початком модерності культурні трансформації кінця XIX — початку XX століття (!), які асоціюються із зародженням модернізму [Abercrombie, 1994: p. 270].

Вартий згадки концептуальний внесок, що його зробив ізраїльський соціолог, який народився у Польщі, Шмуель Н.Ейзенштадт (1923–2010). Цей автор критикував неправомірне ототожнення модернізації з вестернізацією та наполягав на необхідності дослідження “множинних модерностей” (“multiple modernities”) [Eisenstadt, 2002], себто всього розмаїття суспільств модерного типу. Британський соціолог Д.Деланті додає: “З цим поворотом у теорії модерності пов'язаний поступовий рух від концентрації уваги суто на західній модерності до більш космополітичного бачення” [Delanty, 2011: p. 409]. На мое переконання, такий розвиток теоретизування щодо модерності поглиблює уявлення про неї та взагалі відкриває нові перспективи для галузі соціологічних наук.

Цим завершую, так би мовити, вступну статтю, присвячену розвитку системи основних соціологічних понять на нинішньому етапі, й надалі працюватиму над темою, досліджуючи процес за окремими предметними сферами соціології.

Джерела

Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. — Київ ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2001. — 1440 с.

Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє : Доповідь Римському клубові / Гаврилишин Б. ; пер. з англ. — К. : Основи, 1993. — 238 с.

Гіденс Е. Соціологія : / Е. Гіденс ; пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник ; наук. ред. перекладу О. Іващенко. — К. : Основи, 1999. — 726 с.

Матеріали й резолюція конференції-форуму “Творимо безпечну громаду разом” // Відновне правосуддя в Україні : щоквартальний бюлетень. — 2012. — № 1–4 (18). — 106 с.

Социологический энциклопедический словарь : [на русском, английском, немецком, французском и чешском языках] / [ред.-координатор Г.В. Осипов]. — М. : Издат. группа ИНФРА-М—НОРМА, 1998. — 488 с.

Чернецький Ю.А. Мировая экономика : [курс лекций] / Чернецький Ю.А. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Эксмо, 2009. — 400 с.

Чернецкий Ю. Тройной юбилей Энтони Гидденса: (Научно-популярный этюд с элементами публицистики) [Электронный ресурс] / Ю. Чернецкий // Cogita.ru: Общественные новости Северо-Запада : информ.-аналит. портал (СПб.). — 2014. — 23 авг. — Режим доступа : <http://www.cogita.ru/a.n.-alekseev/publikacii-a.n.alekseeva/you-cherneckii-etyud-ob-entoni-giddense>.

Чернецкий Ю. Концептуальні напрацювання “нової економічної соціології” / Ю. Чернецкий // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2004. — № 1. — С. 51–62.

Чернецкий Ю. Сучасний інституціоналізм як напрям соціологічного теоретизування / Ю. Чернецкий // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2003. — № 2. — С. 33–45.

Чернецкий Ю.О. Україна. Історія, природа, мистецтво / Чернецкий Ю.О. — Х. : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2009. — 320 с.

Чернецкий Ю. Quo vadis, Україно? / Ю.Чернецкий // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2000. — № 3. — С. 196–201.

Abercrombie N. The Penguin dictionary of sociology / Abercrombie N., Hill S., Turner B.S. — 3rd ed. — London [etc.] : Penguin Books, 1994. — [XII], 511 p.

Aberle D.F. The functional prerequisites of a society / D.F. Aberle et al. // Change and conflict / N. Demerath and R. Peterson (eds). — N.Y. : Free Press, 1950/1967. — P. 317–331.

Concise encyclopedia of sociology / G. Ritzer and J.M. Ryan (eds). — Singapore : Wiley-Blackwell, 2011. — [LII], 726 p.

Delanty G. Modernity / G. Delanty // Concise encyclopedia of sociology / G. Ritzer and J.M. Ryan (eds). — Singapore : Wiley-Blackwell, 2011. — P. 408–409.

Eisenstadt S.N. Multiple modernities / S.N. Eisenstadt // Multiple modernities / S.N. Eisenstadt (ed.). — New Brunswick (NJ) : Transaction, 2002. — P. 1–30.

Encyclopedia of sociology: new & updated / [A.W. Frank, III (senior advisor)]. — Guilford (Connecticut) : DPG Reference, 1981. — 317 p.

Giddens A. Essential concepts in sociology / A. Giddens, P.W. Sutton. — Cambridge (UK) ; Malden (MA) : Polity Press, 2014. — [Kindle edition].

Giddens A. Sociology / A. Giddens, P.W. Sutton. — 7th ed. — Cambridge (UK) ; Malden (MA) : Polity Press, 2013. — [XI], 1182 p.

Hunter D.E. Society / D.E. Hunter // Encyclopedia of sociology: new & updated / [A.W. Frank, III (senior advisor)]. — Guilford (Connecticut) : DPG Reference, 1981. — P. 269–270.

Newman D.M. Sociology: Exploring the architecture of everyday life / Newman D.M. — 4th ed. — Thousand Oaks (California) : Pine Forge Press (an imprint of Sage Publications, Inc.), 2002. — [XXIX], 537 p.

Newman D.M. Sociology: Exploring the architecture of everyday life : [Reading] / D.M. Newman, J.O'Brien (eds). — 9th ed. — Thousand Oaks (California) : SAGE, 2013. — [XI], 413 p.

Newman D.M. Sociology: Exploring the architecture of everyday life / Newman D.M. — 10th ed. — Thousand Oaks (California) : SAGE, 2014. — [XXIX], 611 p.

Ray L.J. Society / L.J. Ray // Concise encyclopedia of sociology / G. Ritzer and J.M. Ryan (eds). — Singapore : Wiley-Blackwell, 2011. — P. 592–594.

Ritzer G. Introduction / G. Ritzer, J.M. Ryan // Concise encyclopedia of sociology / G. Ritzer and J.M. Ryan (eds). — Singapore : Wiley-Blackwell, 2011. — P. XIV–XVIII.

Sutton P.W. The environment: A sociological introduction / Sutton P.W. — Cambridge (UK) ; Malden (MA) : Polity Press, 2007. — [Kindle edition].

Urry J. Mobile sociology / J. Urry // British Journal of Sociology. — 2000. — Vol. 51, No. 1. — P. 185–203.